

SZILÁGYI IMRE*

Nemzet, társnemzet, nemzeti liberalizmus, nemzetpolitika, geopolitika

Személyes élményekkel fűszerezett recenzió Molnár Gusztáv *Alternatívák könyve III.* című kötetéről¹

A nyolcéves szünet² után megjelent harmadik kötet a Romániában született történésznek, filozófusnak, politológusnak, 1990 és 1992 szeptembere között a budapesti Dunatáj Intézet igazgatójának 1987 és 1993 között megjelent esszéinek és polemikus írásainak gyűjteménye. A szerző a fülszövegben (szerintem túlzott önkritikával) úgy véli: „ennek a könyvnek (...) szinte minden bekezdését megcáfolta a történelem”. Magam úgy gondolom, nem annyira bizonyos állításokat cáfolt meg az idő, hanem az akkoriban kifejtett, a társnemzeti koncepcióhoz, a nemzeti liberalizmushoz, a közép-európai konföderációhoz stb. fűzött reményeit.

Azon gondolkoztam, miképpen önthetném szavakba, hogy milyen elemi erővel hatott ránk (mert itt Hamberger Judit nevében is beszélek, hozzá ugyanis meglehetősen szoros munkatársi és családi kapcsolat fűz) az 1990 vége felé megismert Molnár Gusztáv személyisége, amikor a kötet 232. oldalán az alábbi, a *Beszélő* című hetilapból való, 1992. áprilisi datálású idézetet olvastam: „Nem segít közös céljaink elérésében, ha a magyar külpolitikai-kutatási

---

* A szerző a 2014-ben megszüntetett Magyar Külügyi Intézet volt munkatársa, politológus, e-mail: haszil1@t-online.hu

¹ Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve III.* Kolozsvár, Pro Philosophia Kiadó, 2014. 407 oldal

² Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve I-II.* Kolozsvár, Pro Philosophia Kiadó, 2007. 383 és 624 oldal

tömbhöz, a Teleki László Alapítványhoz tartozó Dunatáj Intézet megbízott igazgatója, a magyar szellemi külpolitika egy diplomatája, ennyire szabadon lebegő-gondolkodó értelmiségi.”

Meglehet, intézményi szempontból igaza volt az idézet szerzőjének. Ami azonban minket illetett, abban a sorban, ami azokat a szempontokat tartalmazza, amelyek miatt a vele való együttműködés nagyon fontos volt számunkra, az első helyen éppen az szerepelt, hogy „ennyire szabadon lebegő-gondolkodó értelmiségi.” Akkoriban ugyanis, amikor már nagyon elegendő volt a mindkét, vagy talán mindhárom oldalon előítéletekben és haragszom rád-okban megfogalmazódó és megkövesedő politikai és értelmiségi ellentétekből,³ rendkívüli élményt jelentett az egyebek között a nemzeti liberalizmusért kétfrontos (egyfelől Csurka Istvánnal, másfelől a szabad demokrátákkal), de helyesebb talán azt mondani, hogy többfrontos harcot folytató Molnár Gusztáv magatartása. Ő ugyanis nem vetette magát alá a kötöttségeknek, az elvárásoknak, egyszerűen kiesett a skatulyákból. Ennek talán legszebb példáját adja a fenti idézetet is tartalmazó, *Magyarország és a geopolitikai tér* című írása, ahol így fogalmazott: „Márpedig végig kell gondolni a dolgokat. Én nem állítom, hogy a *Limes* folyóirat köré szerveződő kutatók és politikai elemzők stratégiája az egyedül üdvözítő. (...) Mi hipotéziseket állítunk fel, a saját nevünkben, nem »kormányunk« vagy »ellenzékünk« szószólójaként. Mindabból, amit mi elgondolunk, vagy elgondolásaink bizonyos elemeiből válhat persze kormánystratégia, de éppúgy ellenzéki stratégia is, attól függően, hogy hipotéziseinket mely politikai erők tekintik megfontolásra érdemesnek.” (232-233.) Ha voltak is olyan témák, amelyekben nem értettünk egyet, sőt bizonyos kérdésekben vitáink is voltak, az idézett mondattal a legteljesebb mértékben azonosultunk.

Ámbar bírálói között többen kritizálták liberalizmusát⁴, ő nagyon is liberálisnak bizonyult akkor, amikor szó nélkül lehetővé tette, hogy az 1991 októberében elindított *Limes – Közép- és Kelet-európai Figyelő* című „folyóirat” első számában az ő bevezetője után az én írásom következzen. Ez az írás ugyanis (akkor, amikor igen erőteljes volt a közös Európához tartozni akarás egyébként általunk

---

³ Az SZDSZ-ből 1990 októberében, másfél éves párttagság és heves viták után kiléptünk, de a *Beszélő*höz fűződő viszonyunk csak 1991 őszén szakadt meg.

⁴ Bretter Zoltán: Dunatáji liberalizmus. *Beszélő*, 1992. május 16. 36-37.

is támogatott vágya) így kezdődött: „Vádolom az Európai Közösséget... mert Jugoszláviával kapcsolatos politikájában megsértette mindazokat az elveket, amelyek miatt Európa kommunista hatalom alatt élő népei eddig mint mintára tekintettek Európa nyugati felére.” Ő azonban – akit ezért nem sokkal később nagyon is előrelátható módon erősen megtámadtak – lehozta ezt az írást, amit liberalizmusa megnyilvánulásának tekintek. Ugyanakkor ezt igazából nem lehet csodálni, hiszen a befejező bekezdés így kezdődött: „Vádolom tehát az Európai Közösséget, amiért megsértette a nemzetek önrendelkezéshez és önvédelemhez való jogát.” A nemzeti önrendelkezéshez való jog problematikája pedig a kötet számos írásának központi témája. A fenti fogalom értelmezéséről, illetve a gyakorlati alkalmazhatóságáról folytatott könyvtárnyi vitához nem kívánok hozzáfűzni semmit, de a korhangulat jobb megértésének érdekében szeretnék emlékeztetni arra az 1990. szeptember 12-én aláírt megállapodásra, amellyel a nagyhatalmak elismerték a németek jogát arra, hogy egységes államot hozzanak létre. Ennek ötödik mondatában egyebek között ez áll: „in accordance with their obligations under the Charter of the United Nations to develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples.”⁵

Már a kötet első, 1987 februárjában keletkezett – akkor persze általunk még nem ismert írásában – a következő, minket is nagyon izgató témákról elmélkedett a szerző: Közép-Európa kérdésköre, mennyire valóság és lehetőség az együttműködés kialakítása, a nacionalizmus problémája. Ezzel összefüggésben szükségszerűen felmerül a kisebbségi kérdés, s már akkor felhívta a figyelmet arra, hogy a „legtoleránsabb csehszlovákiai és magyarországi értelmiségiek nem tudnak megegyezni egy, a szlovákiai magyar kisebbség helyzetével kapcsolatos közös nyilatkozatban”, hogy a „lengyelországi földalatti sajtó egyik ’legérdekesebb’ vitája arról zajlik, hogy egyáltalán létezik-e német kisebbség Lengyelországban.” Legalább csírájukban már itt is megjelennek azok a témák, amik azután kötet más írásaiban is hangsúlyosan megtalálhatóak: a nemzeti kérdés, Erdély, a nemzetállam

---

⁵ *Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany*. September 12, 1990. <http://usa.usembassy.de/etexts/2plusfour8994e.htm>

problematikája, az autonómia ügye, a szabadelvű ideológia. Nem sokkal később ehhez csatlakozott az európai integráció, a nemzeti liberalizmus, illetve a geopolitikai összefüggések kérdésköre.

De nemcsak a témák, hanem a módszertan is fontos volt számunkra. A filozófus végzettségű Guszti makacsul törekedett arra, hogy megismerje és megértse a térség országaiban tapasztalható tényeket és folyamatokat, hogy ezeket összefüggéseikben elemezze, és ha lehet, akkor e tudás birtokában befolyásolja a közvéleményt és a döntéshozókat. És, ha már a tényeket és folyamatokat, illetve a módszertant említettem, akkor hangsúlyoznom kell, hogy mindezt egészen ritka módon hihetetlenül széles olvasottság alapján tette (persze ez is jól nyomon követhető a kötet írásában), már akkor is, amikor még az internet előtti időszakban voltunk, azután pedig még inkább. A magyar és a román sajtón kívül folyamatosan olvasta az olasz, a francia, a német és az angol sajtót, sőt időnként a lengyelt is. És persze a politológusok és a filozófusok ezekkel kapcsolatos véleményét is figyelemmel kísérte. Arra törekedett, hogy az éleslátást a lehető legpontosabb fogalmazással párosítsa, hogy megértse és elemezze a másik fél érzelme- és gondolatvilágát, és éppen ezért az ellenvéleményeket érvekkel, és ne ideológiai megfontolások alapján bírálja. Azért hangsúlyozom mindezt, mert azt tapasztaltuk, hogy nagyon sok jeles értelmiségi akkor és most is a tények, folyamatok és összefüggések ismerete nélkül foglalt állást ezekben a kérdésekben, és ideológiai dogmái alapján fejtette/fejtje ki álláspontját. Szólnom kell még arról a kritikai szellemről is, amely ezekben az írásokban nem csupán az ideológiai és politikai ellenfelekkel szemben nyilvánult meg, hanem a szerzővel azonos állásponton lévőkkel szemben is, azaz úgy, ahogy az úgynevezett kritikai értelmiséginek illik megnyilvánulnia. Ennek szép példája a kötet első írásában, az általa rendkívül nagyra becsült, háromkötetes *Erdély története* című kiadvánnyal kapcsolatos megjegyzés. Miután a szerző elégedetten jegyzi meg, hogy „...külön öröm számunkra, hogy ez a könyv nem ellen-elfogultságokkal válaszol a román történettudomány, pontosabban történeti-ideológia Erdéllyel kapcsolatos régebbi és újabb tételeire”, a következőket fűzi hozzá: „Hiányérzetet csak az kelthet bennünk, hogy nem szenteltek külön fejezetet az Erdély történetével foglalkozó magyar, román és szász historiográfiának, ami lehetővé tette volna, hogy kritikailag értékeljék mind a különféle elmúlt és vagy maig is élő szemléletbeli

elfogultságokat, mind a pozitív előzményeket.” Azaz a korabeli román etnokratikus totalitarizmust kíméletlenül bírálva, néhány nappal a bukaresti házkutatás, majd az emigrálás előtt még fontosnak tartja a pozitív román előzményeket.

A kötetben olvasható írások némelyike hatalmas vitákat gerjesztett, nem állítom, hogy a szerző akarata ellenére. Az egyik vitát kavarázó téma a nemzeti liberalizmus kérdésköre volt. Úgy tűnik, a nemzeti liberalizmust akkoriban először (az egyebek között történész végzettségű) Antall József vállalta föl 1991. április 21-én elmondott beszédében. Ebben szerintem meglehetősen világosan fogalmazott: „...a nemzeti liberalizmus fogalma nem jelent mást, mint hogy a nemzeti függetlenséget összekapcsolta a jogállamiság és a piacgazdaság követelésével.”⁶ Amíg a *Beszélő* úgy vette fel a kesztyűt, hogy 1991. május 18-i számában *Egy nemzeti liberális* címmel részletet közölt Deák Ferenc 1873-ban elhangzott parlamenti beszédéből, addig a jogász végzettségű Fodor Gábor, a Fidesz alapító tagja (1989 és 1994 között a filozófiai tanszéken tanársegéd volt), amint azt Molnár Gusztáv 1991 szeptemberében megjelent írásában idézi (173.), így fakadt ki: „Ami a nemzeti liberalizmust illeti, boldog lennék, ha valaki végre megmagyarázná nekem ezt a fogalmat.” Most tekintsünk el attól, hogy a történészek⁷ és a politológusok⁸ között jól ismert (volt) ez a valóban számos ellentmondással terhelt fogalom, és nézzük, hogyan értelmezte ezt Molnár Gusztáv. Úgy vélte: „Ahogy a személy sem rendelhető alá semmilyen külső instanciának, és a társadalom sem a kormányzatnak, éppen úgy *a nemzet sem rendelhető alá egy másik nemzetnek*. Ez a nemzetek önrendelkezési jogának mélyebb – liberális – értelme.” (174.) Ennek alapján veti fel Jászi Oszkár nyomán a társnemzet fogalmát. Németh Zsolttal és Rockenbauer Zoltánnal vitatkozva, s Borbély Imrére, az RMDSZ politikusára utalva állítja, hogy a társnemzet „nem integrálható semmilyen, sem magyar, sem román nemzetállami logikába”. Azért józanul

⁶ *Nemzeti liberalizmus*. http://www.antalljozsef.hu/idezet_125

⁷ A liberális nacionalizmus mibenléte és nemzetfelfogása. In: Varga János: *Helyét kereső Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 25–41.

⁸ „Horváth Mihály alkotja meg a nemzeti-liberális történetírás hosszú időre meghatározóvá vált koncepcióját”. Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. kötet A kezdetektől a polgári átalakulásig*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 446.

hozzát teszi: „Ehhez persze kettő kell.” S miközben, (részben a liberálisok által is gyakran idézett Bibóra hivatkozva, nem zárja ki a „határok békés, tárgyalásos úton és nemzetközi jóváhagyással történő megváltoztatását”, határozott hangon kritizálja azokat a liberálisokat, aki „úgy gondolják, hogy a magyar nemzet legfőbb kérdéseire nem kell valódi liberális választ adni...” (178.)

Nem tudom, hogy ezeket a sorokat is azok közzé sorolja-e, amelyeket megcáfolt a történelem, de az tény, hogy az önrendelkezés elve alapján önálló államot kívánó szlovének egyebek között a Helsinki Záróokmányra hivatkoztak (igaz, jól megfontolt külpolitikai érdekeik miatt a határok sérthetetlenségére).⁹ Ugyanakkor az Záróokmány *Sovereign equality, respect for the rights inherent in sovereignty* című alfejezete pedig a következőket (is) tartalmazza: „The participating States (...) consider that their frontiers can be changed, in accordance with international law, by peaceful means and by agreement.”¹⁰

Úgy tűnik, hogy a vitát és az elutasítást nem is ez, és más korábbi, az *Új Magyarországnak* megjelent írás robbantotta ki, hanem ezek után megjelent írásai. Valószínűleg azért, mert ezekben már nem általánosságban szólt a határok megváltoztatásának lehetőségéről, hanem, némi körülírással ugyan, de az egykor Magyarországhoz tartozó területek valamilyen módon történő „visszaszerzéséről”. Ez (gyakran) összekapcsolódott Horvátország és Szlovénia önállóságának támogatásával. Erre talán a legjobb példát az igazi vitát kirobbantó, *Üzenet a Duna-tájra, avagy kik azok a szerbbarátok?* című írása szolgáltatja. (225-231.) Itt el kell mondanom, hogy bár hivatkozott az én írásomra, később pedig én az övére, mi szinte semmit nem egyeztetünk (néha el sem olvastam, hogy ő mit írt), a véleményünk inkább egymással párhuzamosan, az események alakulásával együtt formálódott, s bizonyos eseményekből és nyilatkozatokból hasonló következtetéseket vontunk le. Ettől függetlenül teljesen egyetértettem a fenti írás azon állításával, mely szerint „valaki rögtön szerb- vagy románellenessé válik, amennyiben kételyeit fejezi ki a szerb és a román ellenzék

---

⁹ Mieln, Miloš (szerk): *Slovenija 1990*. [Ljubljana], Založništvo Slovenske knjige, 1991, 161.

¹⁰ *Conference on security and co-operation in europe final act*. Helsinki, 1975, <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>

társadalmi és politikai esélyeivel kapcsolatban. Ha pedig ne adj' Isten arra vetemedik, hogy vitába szálljon valamelyik magyar ellenzéki politikussal vagy ideológussal, egyenesen a nemes magyar ellenzék létét (múltját, jelenét és jövőjét) kérdőjelezi meg.”¹¹ Ugyanakkor az őt kritizálók talán nem teljesen jogtalanul kapták fel a fejüket, amikor a régiók Európájában reménykedve úgy vélte, hogy „Közép-Európa mindenekelőtt Nyugat-Ukrajnát, Erdélyt és Vajdaságot fogja magához vonzani. Ez a szerves, tartományi szintű kapcsolódás immár elkerülhetetlenül az ukránok, a románok és szerbek belső kérdésévé teszi európai beilleszkedésük ügyét.” (230.)

Ha figyelmesen olvassuk a fenti és más helyen kifejtett hasonló gondolatait, akkor ugyan világos, hogy ő ezt éppenséggel a(z „igazi” liberálisok által is kritizált) nemzetállami felfogással szemben, az európai integráció által támasztott követelményekhez történő igazodásként értelmezte, a korabeli Magyarország közhangulatában azonban ez burkolt irredentizmusként volt értelmezhető.¹² Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a *Szelíd vita széplelkű és pragmatikus liberálisokkal* (205-213.) című írás befejező, egyébként nagyon is izgalmas gondolatsorát: „A kérdés, amelyre a magyar politikának ez alatt a tíz év alatt konkrét, gyakorlati választ kell adnia, a következő: képesek leszünk-e egy olyan politikai formát kitalálni és főként megvalósítani, amely az egész magyarság számára megfelelő perspektívát kínál az európai felemelkedésre, a szlovákokkal, a horvátokkal, az erdélyi románokkal és a vajdasági szerbekkel együtt, vagy tudomásul vesszük, hogy csak a magyarság egyharmadát (a velünk történelmileg a közép-európai térséghez tartozó népekkel és népcsoportokkal együtt) véglegesen a Balkánnak átengedve vonulhatunk be Európába.”

Molnár Gusztáv különben érveléseiben kitűnően használja az iróniát. Az *Üzenetből* idézek egy részt: „A kör ezzel bezárult. Aki kívül rekedt rajta, az nyilván nacionalista, semmi esetre sem lehet liberális és a Nyugatnak sem barátja, hiszen az Európai Közösség és Amerika meg van győződve arról, hogy a szerbiai és a romániai liberális ellenzék az 'igazi' Szerbia és az 'igazi' Románia. Ha majd

¹¹ A megközelítés azonossága jól nyomon követhető *Gondolatok egy vita módszereiről* (Limes, 1992. augusztus, 60-62.) című, eredetileg a *Beszélő* Hol van Európa határa című vitasorozatához készült – de ott le nem közölt – írásomban.

¹² Lásd Bretter Zoltán idézett írását.

ők rövidesen átveszik a hatalmat, olyan demokrácia lesz itt a 'Szudétáktól a Fekete-tengerig', hogy még Balogh Edgár sem álmodhatott volna szebbet." (225.). Aki jól ismeri Románia és Szerbia 1992 utáni belpolitikai eseményeit, az láthatja, hogy ez az ironia nagyon is helyén való volt. Bárhogy is értékeljük a kötetben közölt írásokat, az mindenképpen nagy erényük, hogy érzékletes képet adnak arról, hogy milyen témák, milyen érvek mentén foglalkoztatták az 1990-es évek elején azokat, akik a magyar és az európai külpolitikáról gondolkodtak.

És még röviden arról, miféle vitáink is voltak. Miközben fenntartom korábbi elismerő mondataimat, meg kell állapítanom, hogy persze ő sem volt mentes a tévedésektől, az időnkénti elfogultságoktól, sőt, a nap mint nap tapasztalható toleranciája ellenére az időnként megnyilvánuló akaratoságtól. „Majd lenyomjuk a torkukon” – ez volt az egyik kedvenc mondata. Az elemzésekben, illetve állásfoglalásokban néha úgy járt, mint a *Helység kalapácsa* című, nagyszerű Petőfi mű narrátora, aki imígyen szólt ki szerepéből: „de hová ragadál? Óh felhevülésnek Gyors talyigálya!” Ennek legszebb példájáról a 159. oldalon az egyik mondathoz fűzött 2014-es keltezésű jegyzetében így számol be ő maga: „Meglépődve olvasom, hogy 1991 júniusában még Lengyelországot sem tekintettem egyértelműen a nyugati érdekszférához tartozónak.” Hát igen, és ez a mostani meglepődés annál is figyelemre méltóbb, mert erről annak idején bizony eléggé ingerült vita folyt közöttünk, amelyben a fő szerepet persze a Lengyelország nyugati irányultságát hangsúlyozó Hamberger Judit játszotta. Éppígy emlékezetes vita volt akkor (legalábbis számomra, mert ő ma nem látszik emlékezni erre), amikor azt kifogásolta, hogy 1991 októberében a *Beszélő*ben, egy, a szerkesztőség által több helyen átirított cikkben¹³ „kritizáltam” azt a politikai erőt, amelyről ő azt remélte, hogy az ottani nemzeti liberálisok élenjáró képviselői lesznek, az én forrásaim pedig ezek antidemokratikus és nacionalista megfontolásaira hívták fel a figyelmet. Igazából nem is én kritizáltam őket, hanem az általam idézett szlovén politikusok. A harmadik emlékezetes eset az volt, amikor az autonómiakötet¹⁴

---

¹³ Szilágyi Imre: Jobbra át? *Beszélő* 1991. október 26., 28.

¹⁴ Bíró Gáspár et al. [szerk. Molnár Gusztáv]: *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle, 1993.

előkészítéskor folyó vitákban a saját prekoncepciójából kiindulva arra akarta rávenni Hamberger Juditot, hogy a morvákról szóló elemzésnek legyen az a konklúziója, hogy a morváknak is van önálló nemzettudatuk, és csak nehezen hagyta magát meggyőzni az ellenérvek hatására.

Ezért használtuk fel/értelmeztük át otthoni használatra az általunk – minden hibájával együtt – nagyon nagyra tartott és szeretett Molnár Gusztávra a latin mondást: De Gustibus non est disputandum. Ez persze ebben az összefüggésben csak amolyan bon mot, hiszen lehet is, és kell is.